

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ
ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY**

DOI: 10.31319/2709-2879.2022iss2(5).270417pp7-15
УДК 338.439.6

Іванов С.В., член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор, генеральний директор ТОВ «АБК Дніпро»

ORCID ID: 0000-0002-1205-3797

e-mail: ivanovsv@abkdniipro.com

Юдіна С.В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське

ORCID ID: 0000-0001-83184172

e-mail: yusv0763@ukr.net

Ivanov Serhii, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Honored Scientist of Ukraine, D.Sc. (Economics), Professor,

general director of «ABK Dniipro» LLC, Dniipro

ORCID ID: 0000-0002-1205-3797

e-mail: ivanovsv@abkdniipro.com

Yudina Svitlana, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finances and Accounting

Dniprovsky State Technical University, Kamianske

ORCID ID: 0000-0001-8318-4172

e-mail: yusv0763@ukr.net

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ**ENSURING NATIONAL FOOD SECURITY**

У статті розглянуто поняття продовольчої безпеки та її складові. До складових елементів продовольчої безпеки віднесено: об'єкти, суб'єкти, основні складові, механізм забезпечення та основні поняття. Виділено основні характеристики національної продовольчої безпеки, а саме: потенційна фізична доступність продуктів харчування; економічна доступність; якість харчування; безпека харчування; продовольча незалежність; надійний доступ до продовольства. Показано внесок сільського господарства у забезпечення продовольчої безпеки. Наведено основні критерії здійснення політики продовольчої безпеки, їх порогові значення. Визначено систему факторів, що забезпечують зміцнення національної продовольчої безпеки, а саме: техніко-технологічні; біологічні; фінансово-економічні; організаційно – правові; соціальні; екологічні та природно-кліматичні; макроекономічні; кон'юнктурні; воєнно-політичні; техногенні. Зроблено висновок щодо необхідності розробки заходів щодо нівелювання наслідків сучасних викликів та реалізації програми з попередження кризових явищ в забезпеченні продовольчими товарами населення України.

Ключові слова: продовольча безпека; фізична доступність продуктів харчування; економічна доступність; якість харчування; безпека харчування; продовольча незалежність; надійний доступ до продовольства; критерії продовольчої безпеки; фактори забезпечення.

The article discusses the concept of food security and its components. The constituent elements of food security include: objects, subjects, main components, mechanism of provision and basic concepts. It is proposed to define food security as a state of the economy, in which the food

independence of the country is ensured, the physical and economic accessibility of the population to quality food in accordance with physiological norms is guaranteed. The main characteristics of national food security are highlighted, namely: potential physical availability of food products; economic availability; food quality; food safety; food independence; reliable access to food. The contribution of agriculture to ensuring food security is shown. Indicators of global added value in agriculture, forestry and fisheries by regions of the world and in Ukraine are given in tabular form. The main criteria for the implementation of the food safety policy and their threshold values are given. The level of self-sufficiency in the main types of food in Ukraine in 2020 is shown graphically. The main crops that form the country's export potential have been identified. A system of factors ensuring the strengthening of national food security has been determined, namely: technical and technological; biological; financial and economic; organizational and legal; social; ecological and natural-climatic; macroeconomic; economic; military and political; man-made. The conclusions state that the state of national food security can be considered satisfactory. It is noted that the military operations affected the economic availability of food for the country's population. A conclusion was made regarding the need to develop measures to mitigate the consequences of modern challenges and implement a program to prevent crisis phenomena in the provision of food products to the population of Ukraine.

Key words: *food safety; physical availability of food products; economic availability; food quality; food safety; food independence; reliable access to food; food security criteria; factors of provision.*

JEL classification: *O13, Q18, R11*

Постановка проблеми. Сучасний стан світового сільського господарства та агропродовольчих ринків не дозволяє забезпечувати усе населення планети безпечними та високоякісними продуктами харчування, через кризові ситуації знижується рівень доступності та споживання найважливіших продуктів харчування. Продовольча проблема, хоч і повільно, але все більше набуває рис продовольчої безпеки, вирішення якої потребує узгодженої політики та спільних практичних дій світової спільноти. Однак такі дії в сучасних умовах, через загострення політичних та економічних проблем на глобальному рівні не достатньо вирішуються.

Тому проблему продовольства в кожній країні, у тому числі й в Україні необхідно вирішувати виходячи зі своїх можливостей, переважно на основі власного виробництва за максимальних гарантій безпеки.

Україна майже вийшла на рекомендований рівень споживання своїми громадянами основних харчових продуктів, мається на увазі фізична доступність до продовольчих товарів, хоча економічна доступність потребує додаткового вирішення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. В розробку сутнісних ознак та аналіз загальних проблем продовольчої вагомий внесок зробили такі вчені, як В.Г. Андрійчук, О.О. Акоюн, Н.Й. Басюріна, П.П. Борщівський, Н.Р. Джурик, В.А. Ляшенко, О.С. Лисецький, Т.М. Лозинська, І.І. Лукінов, О.С. Резнікова, П.П. Руснак, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, О.М. Царенко та інші.

В той же час, стан продовольчої безпеки України через війну з РФ потребує додаткового дослідження. Зростає вплив на забезпечення продовольчої безпеки України зовнішніх чинників, оскільки продовольство дедалі більше стає однією з основних важелів політичного й економічного тиску у міжнародних відносинах через збільшення споживання продуктів в майже в усіх країнах світу, інтенсивний розвиток біоенергетики, зниження рівня світових запасів продовольства тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є подальший розвиток підходів до аналізу поняття та оцінки сучасного стану продовольчої безпеки України, визначення факторів, що забезпечують зміцнення національної продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використовуючи основи системного підходу продовольчу безпеку запропоновано розглядати як збалансоване функціонування

продовольчих систем різного рівня через розширене відтворення усіх його елементів: виробничому, соціальному, економічному та екологічному.

Основною сферою, де створюється продукція, яка є основою продовольчих товарів є сільське господарство.

В той же час, роль сільського господарства як двигуна загального зростання з плином часу зменшується одночасно з його часткою у ВВП, досвід країн, що мають нині середні доходи, дозволяє припустити, що його роль у забезпеченні продовольчої безпеки (скороченні бідності та голоду) продовжуватиме залишатися значущою.

Внесок сільського господарства в скорочення голоду полягає не тільки у виробництві продовольства там, де потреби стоять особливо гостро, але також у створенні зайнятості, отриманні доходів та підтримки коштів до існування у сільських районах.

У 2020 році в сільському господарстві було зайнято 874 млн. людей, або 27% світової робочої сили, порівняно з приблизно 1 050 млн. (або 40%) у 2000 році. Тобто, за останні 20 років відбулося скорочення зайнятих у сільському господарстві на 176 млн. осіб.

За даними ФАО створена глобальна додана вартість сільським, лісовим і рибним господарством зросла на 73% в реальному вираженні між 2000 і 2019 роками, досягнувши 3,5 трильйона доларів США у 2018 році (табл. 1).

Таблиця 1. Глобальна додана вартість сільського господарства, лісового господарства та рибальства по групах країн та в Україні, млн. дол. США (ціни 2015 року)

Роки	Світ	Африка	Америка	Азія	Європа	Океанія	Україна
2000	2 031 616,8	170 001,8	327 134,5	1217770,0	279 469,5	37 240,9	6 834,6
2005	2 360 380,5	227 650,5	388 181,3	1413509,8	290 551,2	40 487,7	8 176,3
2010	2 706 298,2	292 132,8	412 109,7	1660713,2	298 844,9	42 497,7	8 664,5
2014	3 082 678,9	345 001,3	450 655,4	1912570,9	329 009,4	45 442,0	11480,4
2015	3 157 066,8	358 327,4	468 520,0	1959764,9	327 243,5	43 211,0	10 977,8
2016	3 228 446,9	366 825,7	472 277,0	2017574,1	325 585,1	46 185,0	11 673,0
2017	3 340 671,9	384 677,8	483 036,1	2098527,5	329 443,7	44 986,8	11 399,5
2018	3 423 914,1	396 700,2	489 677,4	2165356,2	329 565,8	42 614,5	12 316,1
2019	3 511 294,4	403 925,8	496 301,2	2236854,5	333 622,3	40 590,7	12 482,3

Джерело: складено авторами. *Світове продовольство та сільське господарство – Статистичний щорічник 2021.* URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb4477en/>

За даними табл. 1 спостерігаємо збільшення доданої вартості в глобальному масштабі на 1,5 трлн. дол. порівняно з 2000 роком.

В той же час, доля України у створенні глобальної доданої вартості сільського господарства, лісового господарства та рибальства у 2000 році становила 0,34%, а в 2019 році – 0,36%.

Це свідчить про те, що тільки об'єднаними зусиллями країни світу можуть вирішити проблему продовольчої безпеки.

На рис. 1 наведено схематично основні поняття та складові системи продовольчої безпеки.

На основі дослідження літературних джерел можна виділити основні характеристики національної продовольчої безпеки (рис. 2):

- здатність продовольчої системи здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції, імпортувати її, забезпечувати ефективне зберігання та просування до кінцевого споживача продуктів харчування в обсягах, які необхідні для задоволення раціональних потреб всіх соціальних груп населення (потенційна фізична доступність продуктів харчування);

- можливість споживання достатнього в кількісному вираженні та збалансованого за асортиментом набору продуктів харчування, що відповідає прийнятним стандартам поживності та якості для всіх соціальних груп країни (економічна доступність);

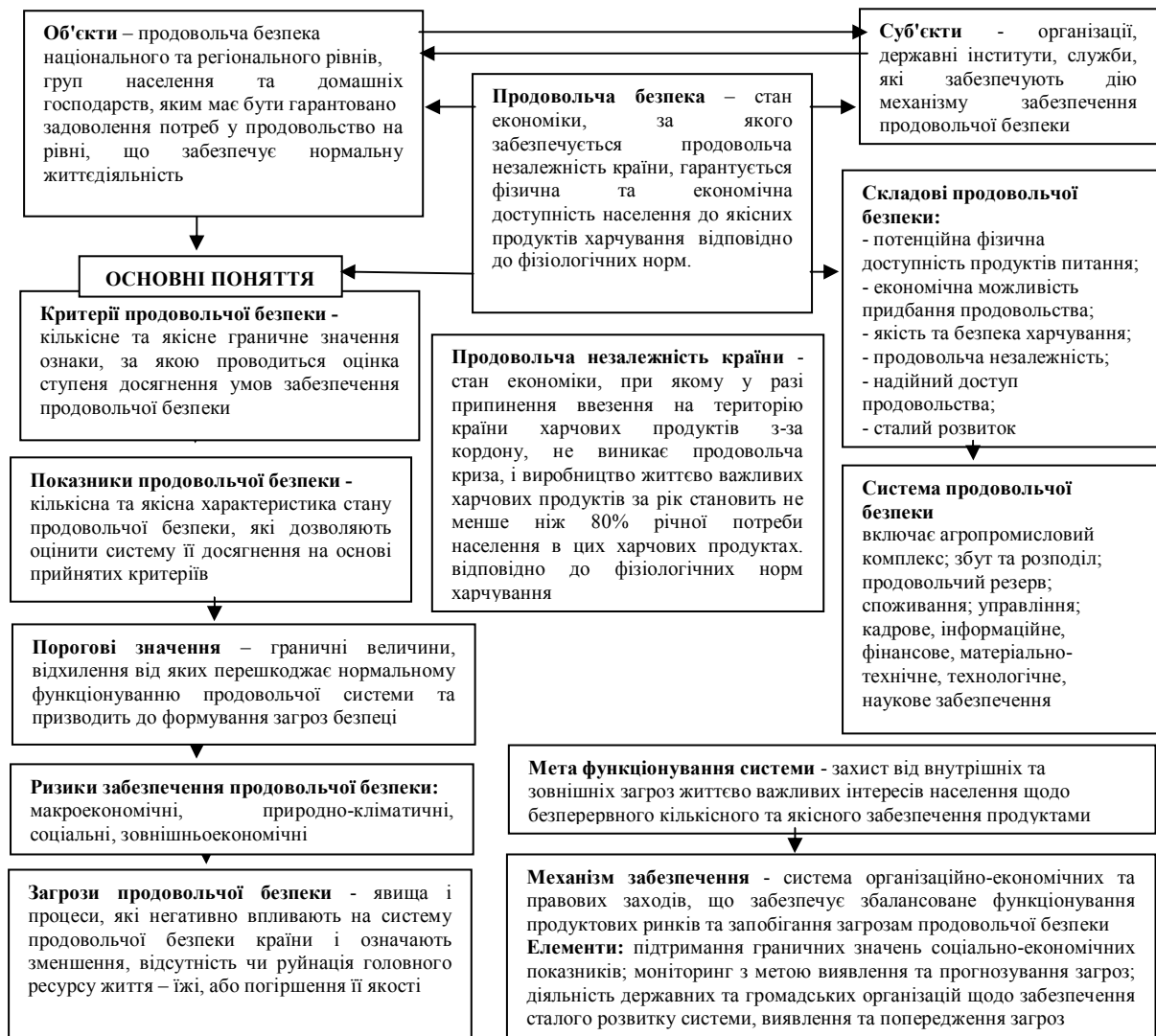

Рис. 1. Основні поняття та складові системи продовольчої безпеки

Джерело: складено авторами

- можливість споживання продуктів високої якості та у кількості, достатній для раціонального харчування за енергетичною цінністю та збалансованого за найважливішими життєзабезпечуючими елементами (якість харчування);

- здатність продовольчої системи гарантувати мінімальні вимоги до безпеки харчових продуктів та продовольчої сировини (безпека харчування);

- економічна самостійність та максимальна автономність національної продовольчої системи, її адаптивність до коливань кон'юнктури світового ринку на основі раціонального використання наявного виробничого потенціалу та проведення активної зовнішньоекономічної діяльності на глобальних продовольчих ринках (продовольча незалежність);

- здатність продовольчої системи мінімізувати вплив несприятливих політичних, економічних та природно-кліматичних умов на виробництво та постачання населенню продовольства в усіх без винятку регіонах країни (надійний доступ продовольства) [1].

Ключове значення для здійснення політики продовольчої безпеки мають критерії та показники продовольчої безпеки (рис. 3).

Серед домінуючих критеріїв забезпечення продовольчої безпеки можна виділити показник питомої ваги вітчизняної сільськогосподарської продукції в загальному обсязі товарних ресурсів внутрішнього ринку.

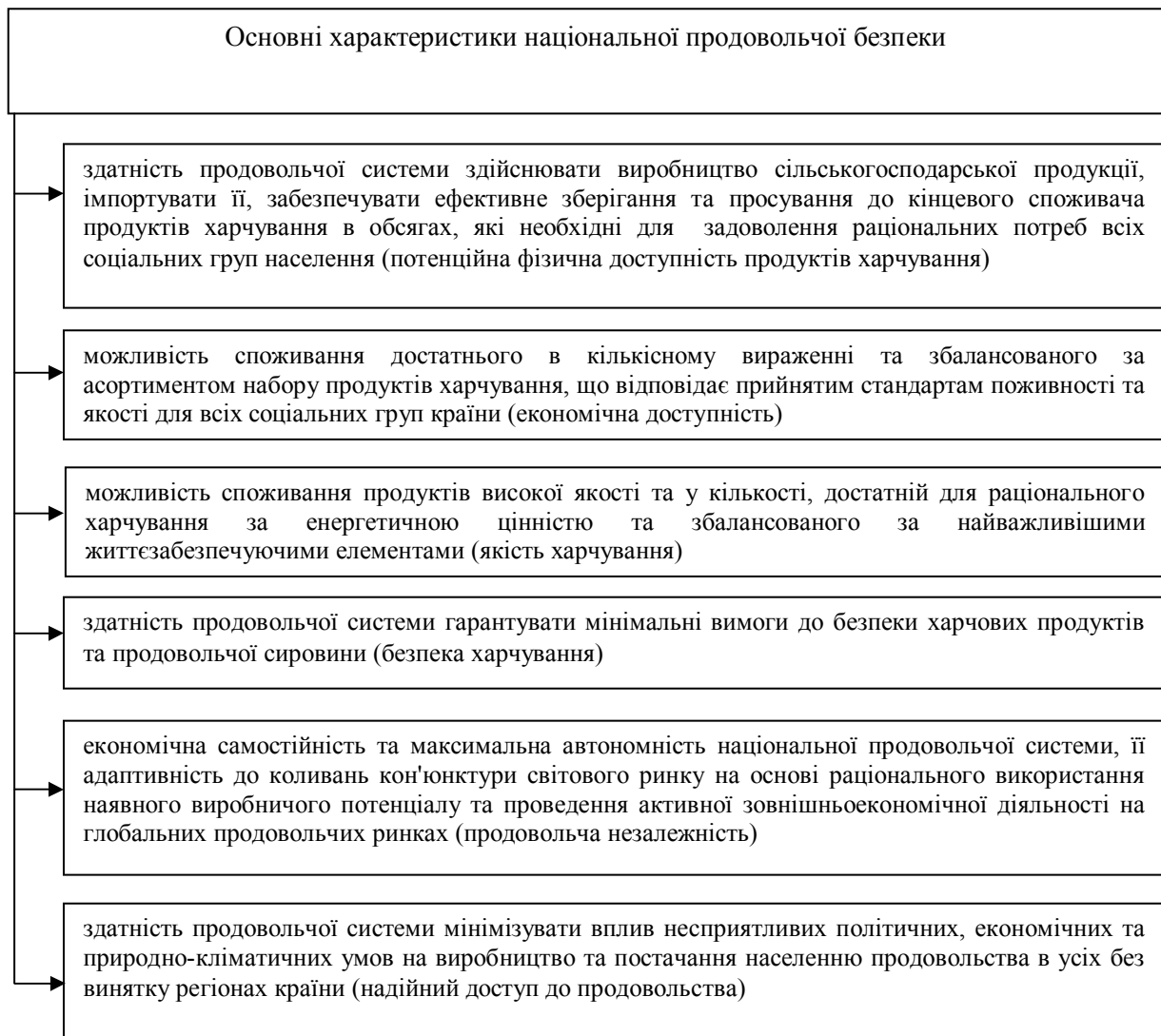

Рис. 2. Основні характеристики національної продовольчої безпеки

Джерело: складено авторами

Для оцінки ступеня досягнення забезпечення продовольчої безпеки необхідно використовувати такі порогові значення критеріїв:

- по зерну та картоплі – не менше 95%;
- за цукром та рослинною олією – не менше 80%;
- з м'яса та м'ясопродуктів (у перерахунку на м'ясо) – не менше 85%;
- по молоку та молокопродуктах (у перерахунку на молоко) – не менше 90%;
- по рибі та рибопродуктам – не менше 80%.

На рис. 3 наведено рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в країні у 2020 році (виробництво до внутрішнього використання на території України).

По олії показник самозабезпеченості складав у 2020 році 1392,8%, по зерну та зернобобовим культурам – 323,3%. Тобто саме ці види продовольства складають основу експорту сільськогосподарської продукції України.

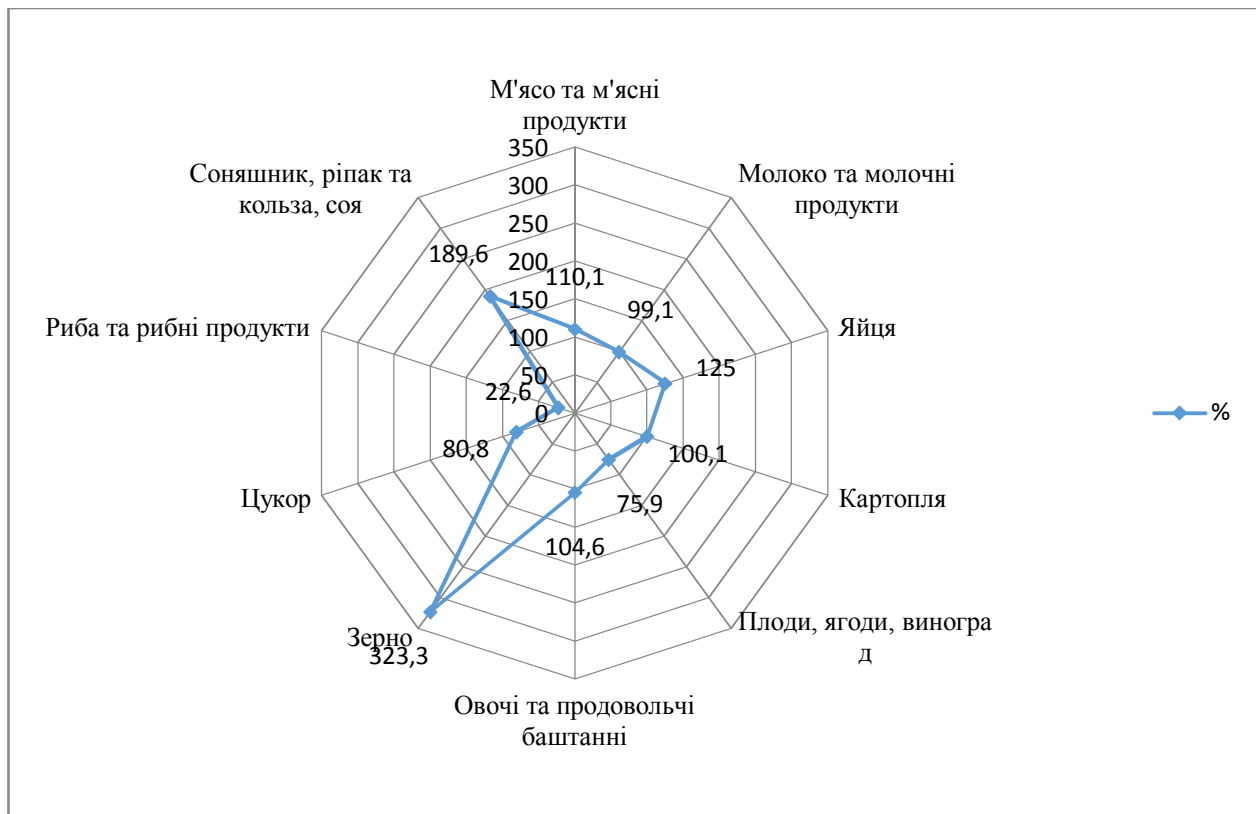

Рис. 3. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні у 2020 році

Джерело: Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf

Виходячи з вищенаведених критеріїв тільки по рибі та рибним продуктам (22,6%) й по плодовим, ягідним культурам та винограду (75,9%) не виходило забезпечення до порогових рівнів. Тобто, необхідно було імпортувати такі продукти в країну.

Показані тенденції простежувалися й в 2021 році. Війна в 2022 році погіршила усі показники щодо забезпечення продуктами харчування населення в країні та обсяги експорту та імпорту.

При визначенні цих порогових значень було враховано, передусім, такі чинники: по-перше, необхідність забезпечення раціональних норм споживання харчових продуктів; по-друге, вплив частки імпорту на цінову стійкість агропродовольчого ринку; по-третє, потенціалу України з урахуванням природно-кліматичних умов виробляти конкурентоспроможну продукцію.

Відомо, що порогова величина частки імпорту продовольчих товарів має знаходитися на рівні 10%–15%. Якщо імпорт не перевищує такий показник, то він служить тільки доповненням до внутрішнього агропромислового виробництва. Якщо імпорт більше встановленого порогового значення, то він може призводити до звуження можливостей розвитку та потенційно – до спаду виробництва сільськогосподарської продукції в країні.

На підставі проведеного аналізу визначено систему факторів, що забезпечують зміцнення національної продовольчої безпеки.

В Н У Т Р І Ш Н І	ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - модернізація техніко-технологічної бази АПК; - освоєння інтенсивних та ресурсозберігаючих технологій виробництва; - створення ефективної системи селекції в рослинництві та тваринництві, зміцнення племінної бази
	БІОЛОГІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - диверсифікація сортового складу сільськогосподарських культур та порід тварин; - зростання генетичного потенціалу с.-г. рослин та тварин; - створення нових типів трансгенних тварин та рослин
	ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - залучення інвестицій для розвитку інноваційної діяльності у вітчизняному АПК; - підвищення якості функціонування логістичних систем; - протекціоністська політика держави щодо вітчизняних товаровиробників; - поліпшення діяльності маркетингових служб та системи менеджменту якості; - підвищення платоспроможного попиту на продукти харчування; - підвищення конкурентоспроможності виробленої вітчизняної продукції; - вдосконалення механізмів державного регулювання АПК
	ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення нормативно-правового регулювання агропродовольчого ринку; - розвиток інституційного середовища; - боротьба з тіньовою економікою
	СОЦІАЛЬНІ	<ul style="list-style-type: none"> - зростання впевненості населення у ефективності політики держави щодо забезпечення продовольчої безпеки; - розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, підготовка та перепідготовка кадрів; - підвищення рівня доходів та якості життя населення
	ЕКОЛОГІЧНІ, ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - наявність системи природоохоронних заходів; - попередження вимерзання посівів; - виробництво та застосування висококонцентрованих органічних добрив; - виведення морозостійких сортів, адаптованих порід худоби
З О В Н І Ш Н І	МАКРО-ЕКОНОМІЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - використання можливих переваг від членства України у СОТ, ЄАЕС та інших міжнародних альянсах; - вдосконалення зовнішньоекономічної політики, що регулює експортно-імпорتنі операції з продовольством; - зростання рівня світових запасів продовольства
	КОН'ЮКТУРНІ	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення адаптації вітчизняної економіки до змін кон'юнктури світового продовольчого ринку
	ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення політичної стабільності та військового паритету у світовому співтоваристві
	ТЕХНОГЕННІ	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення системи прогнозування аварій та катастроф техногенного характеру

Рис. 4. Схеми факторів, що забезпечують зміцнення національної продовольчої безпеки
Джерело: складено авторами

Висновки. Таким чином, проведене дослідження аналізу стану забезпечення продовольчої безпеки в країні показало, що його можна в цілому визначити як задовільний.

Але війна погіршила майже усі показники. Військові дії позначилися на зростанні цін на енергоносії, добрива, продукти харчування та інше. В той же час, простежується зниження доходів більшої частини населення в Україні, що негативно позначилося на економічній доступності населення країни до продовольства.

Така ситуація вимагає розробки заходів щодо нівелювання (усунення) наслідків сучасних викликів та реалізації програми з попередження кризових явищ в забезпеченні продовольчими товарами населення України.

Список використаної літератури

1. Ковалюк Б.І. Визначення основних параметрів продовольчої безпеки країни. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3665> (дата звернення: 25.09.2022).
2. Акопян О.О., Химченко А.Н. Современное состояние и перспективы обеспечения продовольственной безопасности Украины. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1410/1439> (дата звернення: 25.09.2022).
3. Басюркіна Н.Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки. *Економіка харчової промисловості*. 2011. №2. С. 5-10.
4. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 27.06.2004 р. №1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 25.09.2022).
5. Джурик Н.Р., Майкова С.В., Сусол Н.Я., Ковальчук М.П., Гаврилишин В.В. Продовольча безпека України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.4. С.189-195.
6. Баб'як В.М., Василець Н. М. Продовольча безпека України в контексті глобальної продовольчої безпеки. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2010_2/St_8.pdf (дата звернення: 25.09.2022).
7. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення 25.09.2022).
8. Основні задачі забезпечення продовольчої безпеки країни. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Колективна монографія / Лозинська Т. М.; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. К. : ІАЕ, 2001. 831 с.
9. Резнікова О.С. Проблеми світової продовольчої безпеки в умовах глобалізації економіки. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2010_154_2/10ros.pdf (дата звернення: 25.09.2022).

References

- [1] Kovaljuk B.I. (2014) Vyznachennja osnovnykh parametriv prodovoljchoji bezpeky krajiny [Determination of the main parameters of the country's food security]. *Efektivna ekonomika*, no. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3665> (accessed 25 September 2022).
- [2] Akopjan O.O., Khymchenko A.N. Sovremennoe sostoyanie i perspektivy obespecheniya prodovolstvennoy bezopasnosti Ukrainyi [The current state and prospects of food security in Ukraine]. Available at: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1410/1439> (accessed 25 September 2022).
- [3] Basjurkina N.J. (2011) Prodovoljcha bezpeka jak systemna kharakterystyka funkcionuvannja aghropromyslovogho sektoru ekonomiky [Food security as a systemic characteristic of the functioning of the agro-industrial sector of the economy]. *Ekonomika kharchovoji promyslovosti*, no.2, pp. 5-10.

- [4] Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtrymku sil's'kogho ghospodarstva Ukrainy». [About state support of agriculture of Ukraine] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (accessed 25 September 2022).
- [5] Dzhuryk N.R., Maikova S.V., Susol N.Ia., Kovalchuk M.P., Havrylyshyn V.V. (2011) Prodovoljcha bezpeka Ukrainy [Food security of Ukraine]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrainy*, Vyp. 21.4, pp. 189-195.
- [6] Bab'jak V.M., Vasylecj N. M. Prodovoljcha bezpeka Ukrainy v konteksti global'noji prodovoljchoji bezpeky. [Food security of Ukraine in the context of global food security]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2010_2/St_8.pdf (accessed 25 September 2022).
- [7] Zakon Ukrainy «Pro osnovy nacional'noji bezpeky Ukrainy». [About the basics of national security of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (accessed 25 September 2022).
- [8] Osnovni zadachi zabezpechennja prodovoljchoji bezpeky krajiny. Problemy efektyvnogho funkcionuvannja APK v umovakh novykh form vlasnosti ta ghospodarjuvannja (2001) [The main tasks of ensuring the food security of the country. Problems of the effective functioning of the agricultural industry in the conditions of new forms of ownership and management]. K.: IAE. (in Ukrainian)
- [9] Reznikova O.S. Problemy svitovoji prodovoljchoji bezpeky v umovakh globalizaciji ekonomiky. [Problems of world food security in the conditions of economic globalization]. URL: Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_154_2/10ros.pd (accessed 25 September 2022).